

მედეა საგლიანი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (საქართველო)

Medea Saghiani

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Georgia)

medeasaghiani@yahoo.com

კვლავ ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულთა სესხება-ადაპტაციისათვის სვანურში. III¹

Again, Towards the Borrowing-Adaptation of Loan Religious Lexical Units in Svan. III²

Submitted 25.05.2025 Accepted 01.08.2025

DOI: 10.55804/jtsu.15120473.2025.18.11

Abstract

Foreign religious lexical units occupy a significant place in the Svan lexical fund, and in the process of borrowing, these loan elements have undergone particularly interesting phonetic-phonological and semantic adaptation. Taking into account the various phonetic processes involved in borrowing, and based on data from the dialects and sub-dialects of Svan, we considered it appropriate to group these lexical units into the following categories: 1. Borrowed religious lexical items that are phonetically completely unchanged and modified with phonetic nuances; 2. Roots with consonant elision in the auslaut; 3. Consonant changes in the auslaut of borrowed religious lexical items; 4. Umlautized roots; 5. Phenomena of vowel length; 6. Vowel reduction; 7. Consonant and vowel changes classified by type; 8. Composites containing borrowed religious lexical items, etc. We have already discussed some of these issues in various scientific collections and papers published in session materials or submitted for printing, but this time the main goal of our work is to study the changes of consonants and vowels according to their phonological types in borrowed religious lexical items. This article discusses the borrowing-adaptation of each foreign-language religious lexical unit based on data from traditionally known dialects of Svan (Upper Bal, Lower Bal, Lashkhian, Lentekhian), as well as the Cholur speech and the Ushgulia-Lakhamulian sub-dialects. The observation of

¹ ნაშრომი მომზადდა 2022 წელს შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის (FR-22-7056) – „სვანური რელიგიური ლექსიკის ეთნო-ლინგვისტური ასპექტები“ – ფარგლებში.

² The research was conducted in 2022 within the framework of the project funded by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia – “Ethno-Linguistic Aspects of Svan Religious Vocabulary” (FR-22-7056).

the extensive borrowed religious vocabulary in Svan reveals that these lexical items have undergone systematic phonetic modifications in accordance with the phonemic structure of Svan. In the borrowed religious vocabulary of Svan, the most perceptible changes by their nature are processes such as *voicing*, *glottalization*, *aspiration*, *assimilation*, *affricatization-desaffricatization*, etc. Instances of consonant and vowel alternations, sound insertion and deletion, metathesis, and the occurrence of */l/m/n/r* sonorant consonants are quite common. Evidently, when a word is assimilated from one language into another, its phonetic structure undergoes changes influenced by various factors, one of which is the intermediary language. Furthermore, the specific pathway through which this or that word was borrowed, along with the stages of adaptation it subsequently experienced, plays a crucial role in shaping its final form.

Keywords: *phonetics, phonology, semantics, borrowing, vocabulary, Svan language*

სვანური ენის ლექსიკურ ფონდში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს უცხოენოვან რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულებს, რომელთაც სესხების პროცესში მეტად საინტერესო ფონეტიკურ-ფონოლოგიური და სემანტიკური ადაპტაცია განუცდიათ. სწორედ სესხებისას მიმდინარე სხვადასხვა ფონეტიკური პროცესის გათვალისწინებითა და სვანური ენის დიალექტ-კილოკავთა მონაცემებზე დაყრდნობით შესაძლებლად ჩავთვალეთ, აღნიშნული ლექსიკური ერთეულები შემდეგ ნაწილებად დაგვეჯგუფებინა:

- ფონეტიკურად სრულიად უცვლელი და ფონეტიკური ნიუანსებით სახეცვლილი ნასესხები რელიგიური ლექსიკური ერთეულები
- აუსლაუტში თანხმოვანმოკვეცილი ძირები
- თანხმოვანთა ცვლილებები ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულთა აუსლაუტში
- გაუმლაუტებული ფუძეები
- ხმოვანთა სიგრძის მოვლენები
- ხმოვანთა რედუქცია
- თანხმოვანთა და ხმოვანთა ცვლილებები რაგვარობის მიხედვით (*გამჟღერება, გაფშვინვიერება, ასიმილაცია, აფრიკატიზაცია-დეზაფრიკატიზაცია, თანხმოვანთა და ხმოვანთა მონაცვლეობა, ლ/მ/ნ/რ (სონორ) თანხმოვანთა მონაცვლეობა, ბგერათა ჩართვა-დაკარგვა, ხმოვანთა ფშვინვიერი შემართვა, მეტათეზისი...*)
- ნასესხები რელიგიური ლექსიკური ერთეულების შემცველი კომპოზიტები
- ნასესხები ზმნური ძირების შემცველი რელიგიური ლექსიკური ერთეულები
- სვანური მორფოლოგიური ინვენტარით გაფორმებული ნასესხები რელიგიური ლექსიკა
- სემანტიკურად იგივეობრივი და სემანტიკური ნიუანსებით სახეცვლილი ნასესხები რელიგიური ლექსიკური ერთეულები...

მათგან რამდენიმე საკითხზე უკვე გვეყონდა მსჯელობა სხვადასხვა სამეცნიერო კრებულსა და სესიის მასალებში გამოქვეყნებულ თუ დასაბეჭდად გადაცემულ ნაშრომებში (იხ. ნასესხები რელიგიური ლექსიკური ერთეულების ფონეტიკურ-ფონოლოგიური ადაპტაციისათვის სვანურში, I, XL რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 2020; რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულთა სესხება-ადაპტაციისათვის სვანურში, II, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XLVIII, თბ., 2020...). ამჯერად კი ჩვენი ნაშრომის ძირითადი მიზანია რაგვარობის მიხედვით თანხმოვანთა და ხმოვანთა ცვლილებების შესწავლა ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულებში.

როგორც მასალაზე დაკვირვებამ აჩვენა, საანალიზო დიალექტოლოგიურ მასალაში ყველაზე მეტად იკვეთება შემდეგი ფონეტიკური პროცესები: *გამჟღერება, გამკვეთრება, გაფშვინვიერება, ასიმილაცია, აფრიკატიზაცია-დეზაფრიკატიზაცია, თანხმოვანთა და ხმოვანთა მონაცვლეობა, ლ/მ/ნ/რ (სონორ) თანხმოვანთა მონაცვლეობა, ბგერათა ჩართვა-დაკარგვა, ხმოვანთა ფშვინვიერი შემართვა, მეტათეზისი...*).

წინამდებარე სტატიაში საუბარია თითოეული უცხოენოვანი რელიგიური ლექსიკური ერთეულის სესხება-ადაპტაციაზე სვანური ენის როგორც ტრადიციულად ცნობილი დიალექტების (ბალსზემოურის, ბალსქვემოურის, ლაშხურის, ლენტეხურის), ასევე ჩოლურული მეტყველებისა და უშგულურ-ლახამულური კილოკავების მონაცემებზე დაყრდნობით.

ბგერათა ცვლილებები რაგვარობის მიხედვით სვანურ ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულებში

ა) გამჟღერება:

ბაპ (ზს., ქს.), შდრ. ბქ. **პაპ** „მღვდელი, სასულიერო პირი“ < ზან. (მეგრ.-ლაზ.) პაპ-უ¹ < ბერძ. **Παπας** „კათოლიკური ეკლესიის მეთაური“ (შდრ. ძვ. ქართ. პაპ-ი/ა).

სპეციალურ ლიტერატურაში (ჭარაია 1918:287-289, 619; ჩიქობავა 1938:14-15; კლიმოვი 1964:152) ქართ. **პაპ-** **პაპ-ი**; **პაპ-**ა: ზან. (მეგრ.) **პაპ-** **პაპ-უ** „პაპა“: ლაზ. **პაპ-** **პაპ-ულ-ი/პაპ-უ** „პაპა“; **პაპ-**ულ-ეფ-ე „წინაპრები; მამა-პაპა“ ფორმათა შეპირისპირების საფუძველზე ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანისათვის აღდგენილია ***პაპალ-**არქეტიპი, სვანურში კი ის მეგრულიდან ნასესხებად ითვლება ანლაუტის მკვეთრი ბგერის გამჟღერების საფუძველზე (საღლიანი 2005:345; საღლიანი 2023:370).

შენიშვნა: სვანური ენის კილო-კილოკავებში **ბაპ/პაპ** ფუძისაგან ნაწარმოები არაერთი სიტყვა-ფორმა გვხვდება, მაგ.: ზს., ქს. **ბაპობ**, ბქ. **პაპობ** „მღვდლობა (ზედმინ. – **პაპ-ობ-ა**)“, **ბერ-ბაპ** (ბზ.) „ბერი და მღვდელი (ზედმინ. – ***ბერპაპ-უ**)“, **ლე-ბაპ** (უშგ.) „სახუცო; მღვდლი-

¹ მეგრულ-ლაზურში ჰ. ფენრიხისა და ზ. სარჯველაძის „ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიურ ლექსიკონში“ მითითებულია **პაპ-უ** (2000:369), ხოლო გ. კლიმოვისა და მ. ხალილოვის წიგნში „Словарь кавказских языков“ – მეგრულში **პაპ-ი**, ლაზურში კი **პაპა** (2003:46).

სათვის განკუთვნილი“, ლი-ბაპ (ბქ.)/ლი-პაპ (ლხმ.) „მღვდლობა“, ლი-ბაპ-ე (ზს.)/ლი-ბაპ-ე (ბქ.) „ქადაგება (ზედმინ. – პაპ-ობ-ა)“ და სხვ.

გუმბაზ (ლხმ.), შდრ. ზს., ლნტ. **გუმბაზი** < ქართ. გუმბათ-ი „კონუსისებურიან ნახევარსფერული თალი, რომლითაც გადახურულია რაიმე შენობა (ჩვეულებისამებრ, ეკლესია)“.

ზანგლავ (ბზ.) < ბქ. **ზანდლავ** < ***ზანზლავ** < ***ზანზალავ** < ***ზანზალავ** < *ქართ. ზან-ზალ-აკ-ი „ზარი“, შდრ. ფშ. ზანგალაკ-ი (კ>გ).

კოსტანტინე (ბქ.) „რელიგიური დღესასწაული, რომელიც იმართება თებერვლის პირველ ნახევარში“, შდრ. ბზ. (ლატ.) **კონსტანტინოლ/კასანპოლ ჯგშშ** „კონსტანტინეს ოთხშაბათი“ < ქართ. ***კონსტანტინ-ობ-ა** < ლათ. კონსტანტინე „მტკიცესი“, „ურყვევია“, „მედგარისა“, შდრ. საკუთარი სახელი **კოსტა** (ბქ.) < ქართ. კოსტა < ლათ. კონსტანტინე „მტკიცესი“, „ურყვევია“, „მედგარისა“ (ჭუმბურიძე 1987:351), (ტ>დ) (საღლიანი 2023:251).

ეფესკოპოზ (ბზ.) < ქართ. ეპისკოპოს-ი (< ბერძ. **ἐπίσκοπος**) „ეპარქიის მეთაური ან მისი თანამემნე მღვდელმთავარი“ (ს>ზ).

პრისდაჟ (ბზ.)/**პრისდაჟ** (ბქ., ქს.)/**პირისდაჟ** (ბზ., ლხმ.), შდრ. ლშხ. **პრისტაჟ** < ქართ. პრისტავ-ი (< რუს. **Пристав**) „ბოქაული; ზედამხედველი“ (ტ > დ). სვანური **პრისდაჟ**, სავარაუდოდ, ქართულიდან ისესხა სვანურმა, მაგრამ სვანურში გავრცელებული მონათვლის აღმნიშვნელი ომონიმური ტერმინი **ლი-პრისდ-ი/ლი-პრისტ-ე** (**მე-პრისდ-ი/მე-პრისტ-ე**, **უ-პრისდ-ა/უ-პრისტ-ა** და სხვ.), ე. გაზდელიანის მოსაზრების თანახმად, შესაძლოა, უკავშირდებოდეს ბერძნულ სიტყვას **πρῶτος** – „მეთაურობა, ხელმძღვანელობა, ზედამხედველობა, ზრუნვა, დაცვა...“. მისთვის საყურადღებოა ასევე გერმ. **prister** – მღვდელი; ქურუმი და ინგლ. **priest** – 1. მღვდელი, ეკლესიის მსახური, 2. ქურუმი (გაზდელიანი 1988:70). აღნიშნული სიტყვის ანალიზი მოცემული აქვს მ. ჩუხუასაც. მისი აზრით, აქ უნდა ჩანდეს ქართულ-მეგრული (< ბერძ.) **პირისელ-ი/პირესელ-ი** „ნათლია (**KUM**)“ სიტყვა (ჩუხუა 2000-2003:26).

ტაბავ (ზს., ლნტ.)/**ტაბავ** (ლშხ.) 1. „ტაბაკი, მაგიდა, სუფრა“, 2. *რელიგ.* „ტაბლა (სულებისათვის გაშლილი სუფრა)“ < ქართ. ტაბაკ-ი (< ფალ. **tapak** „ტაფა“, შდრ. არაბ. **tabak** „თევში, სინი“); 1. „იგივეა, რაც ტაბლა, – დაბალი მაგიდა. || ასეთ მაგიდაზე დანყობილი სასმელ-საჭმელი“, 2. *რელიგ.* „მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად მომზადებული სასმელ-საჭმელი, რომელსაც მღვდელი აკურთხებდა, – საკურთხი“ (კ > გ).

ტაბგო (ზს.) „დღეობა, ლხინი, ნადიმი (ზედმინ. – ***ტაბაკ-ობ-ა**)“ < ქართ. ტაბლობ-ა (< ფალ. **tapak** „ტაფა“, შდრ. არაბ. **tabak** „თევში, სინი“) „ტაბლის კურთხევა“ (კ>გ)...

შოშლავ (ბზ.) < ქართ. ჩიჩილაკ-ი „ჯოხი (მეტწილდ თხილისა) ბურბუმელასნაირი ანათლებით, მორთული ტკბილეულობითა და ხილით (იხმარება საშობაო სამკაულად), სიმბოლურად აღნიშნავს წმ. ბასილი დიდის წვერს“ (კ > გ)...

ბ) გაფშვინვიერება:

ეფისკოპოზ (ბზ.)/**ეფისკოპოზ** (ლშზ.) < ქართ. ეპისკოპოს-ი (< ბერძ. **ἐπίσκοπος**) „ეპარქიის მეთაური ან მისი თანაშემწე მღვდელმთავარი“ (**პ > ფ**)...

გ) ასიმილაცია:

ჟოხთრის (ბზ., ქს.)/**ოხთრის** (ბქ.), შდრ. ბზ., ქს. **ჟოხდრის** „სახსნილო (ყველისა, ხორცისა)“ < ქართ. (აჭარ.) უ-ხდ-ურ-ი „რძე და რძის პროდუქტები“ (ხევს., მოხ.) უ-ჭდ-ურ-ი „ერბო, ყველი“¹ (**ხდ > ხთ**)

შაშშობ (ბზ.), შდრ. ბქ., ლნტ. **საშშობ**, ლშზ. **საშშობ 1**. „ჭიაკოკონობა, ჭინკობის-თვის ბოლო ღამე (ზედმინ. – *სა-შიშ-ობ-ა)“, 2. „ოქტომბერი“ < ქართ. სა-შიშ-ი „შიშის გამომწვევი, შიშის მომგვრელი, – სახიფათო, საზიანო“ (**სშ > შშ**)...

დ) აფრიკატიზაცია:

თარი{ნ}ძელ/თარიგძელ/თარიძელ (ლშზ.), შდრ. ბზ., ლშზ. **თარი{ნ}გზელ/თარგნგ-ზელ**, ზს. **თარგლეზერ**, ლშზ. **თარგლეზერ**, ლნტ. **თარიგზელ/თარიგზელ/თარიგლეზ-ერ/თარიგლეზერ**, **თარგზელ/თარიგზელ/თარიზელ/თარზელ/თარიგზელ** (ჩოლ.) < ძვ. ქართ. მ-თავ-არ-ანგელოზ-ი < ქართ. მ-თავ-არ-ი „ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი, თვალსაჩინო“ და ანგელოზ-ი (< ბერძ. **ἀγγελος** „შიკრიკი, მაცნე; მოციქული, მოამბე ანუ მაუწყებელი“) 1. „უსხეულო არსება, რომელიც ღვთის მოციქულად არის წარმოდგენილი“, 2. **გადატ.** „სიკეთის, სილამაზის, სიმშვიდის, სინაზის განსახიერება“ (**ზ > ძ**).

ძიარება (უშგ.), შდრ. ზს. **ზირაზ**, ლშზ. **ზირებ/ზიარებ**, ლნტ. **ზირაზ** < ძვ. ქართ. **ზიარება** „ქრისტიანული ეკლესიის ერთ-ერთი წესი – ე.წ. ნაკურთხი ღვინისა და სეფისკვერის ნაწილის მიღება (შესმა-შეჭმა)“ (**ზ > ძ**)...

ე) დებაფრიკატიზაცია:

სასტაჟილ (ჩოლ.) „გასაკვირი, არაჩვეულებრივი, სასწაული“ < ქართ. სასწაულ-ი **რელიგ.** „არაჩვეულებრივი, ბუნების კანონებით აუხსნელი მოვლენა, რომელიც მიეწერება ზებუნებრივი, ღვთაებრივი, იმქვეყნიური ძალების მოქმედებას“ (**წ > ტ**).

ტაზრობ (ბზ.) „საქონლის სიძლიერისა და გამრავლებისათვის განკუთვნილი დღესასწაული“ < ძვ. ქართ. **ტაძრ-ობ-ა-ჲ** (**ძ > ზ**)...

შიშლზგ (ბზ.) < ქართ. ჩიჩილაკ-ი „ჯოხი (მეტწილდ თხილისა) ბურბუმელასნაირი ანათალებით, მორთული ტკბილეულობითა და ხილით (იხმარება საშობაო სამკაულად); იცოდნენ საახალწლოდ საქართველოს ზოგ კუთხეში; სიმბოლურად აღნიშნავს წმ. ბასილი დიდის წვერს“, ჩიჩილაგ-ი „ჭენჭის საცხები ჩხირი“ (საბა), **ჩ > შ**...

ვ) თანხმოვანთა მონაცვლეობა:

წარყუნა (ჩოლ.) < ძვ. ქართ. წარლუნა, ახ. ქართ. წარლვნა (**ღ > ყ**)...

¹ იგივეა, რაც **მო-უ-ხდ-ელ-ი**. სვანური ფორმა სიტყვასიტყვით იქნება **უ-ხდ-ურ-ის-{ა}**, ე. ი. **მო-უ-ხდ-ელ-ის-{ა}**.

ზ) ხმოვანთა მონაცვლეობა:

გომეჯ (ბზ., ლნტ.), შდრ. ბზ., ლნტ. **გომიჯ**, ლშხ. **გომინჯ** 1. „სეფისკვერი“, 2. „მრგვალი პური, კვერი“ < ქართ. (ლეჩხ., რაჭ., აჭარ.) გომიჯ-ი „უსაფუერო და უმა-რილო მრგვალი პური, ნალვერდალში გამომცხვარი“ (ი > ე).

კირჟენ (ზს., ლნტ., ჩოლ.)/**კირონ** (ლშხ., ლნტ.)/**კირენ** (ლნტ.) „კელაპტარი, ცვი-ლის დიდი სანთელი (უნთებენ მიცვალებულს)“ < ძვ. ქართ. კერეონ-ი, კერ-ოვან-ი „დიდი სანთელი ცვილისა“ (ე > ი).

იანობ (ბქ.) „ახალი წლის ციკლის დღეობა; განკუთვნილი იყო ფეტვის მოსავლია-ნობის ავკარგიანობის და, ასევე, თავისა და თვალის ტკივილისაგან მფარველი ღვთა-ებისადმი მიძღვნილი დღესასწაული (ზედმინ. – იონ-ობ-ა)“ < ქართ. იონა წინასწარ-მეტყველი (ზედმინ. – იონა-ობ-ა), შდრ. ბზ. **იენშიურ**, ჩზხ. **იენშიერი**.

იან (ზს.)/**იან** (ბქ.) 1. *საკ. სახ.* „იონა“, 2. *რელიგ.* „წმინდა იონა წინასწარმეტყვე-ლის სახელობის ტაძრი“ < ქართ. იონა წინასწარმეტყველი).

იენკანობ (ბზ.), შდრ. ბქ., ლნტ. **იენკენობ**, ლშხ. **იეკენობ/ეკენობ** „ენკენისთვე (სექ-ტემბერი)“ < ქართ. ენკენ-ობ-ა, ენკენია, რომელიც ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს განახლებას (ჭუმბურიძე 1987:76), ე > ა.

ყჟილფერ (ბქ.), შდრ. ბზ., ლშხ. **ყჟელინერ**, ბზ. **ყჟელფერ**, ლშხ. **ყჟელფერ** < ქართ. ყველ-იერ-ი „დიდმარხვის წინა კვირა, როცა ხორცეული არ იჭმებოდა“ (ე > ი) ...

თ) ლ/მ/ნ/რ (სონორ) თანხმოვანთა მონაცვლეობა:

ამელ (ჩოლ.), შდრ. ბზ., ლშხ., ჩოლ. **ამენ**, ბქ. **ჰამენ/ჰამინ**, ბქ., ლნტ. **ამენ** < ქართ. ამინ (< ბერძ. *amēn* < ძვ. ებრ.) „ჭეშმარიტად, ნამდვილად“, შდრ. ძვ. ქართ. **ამენ** (ნ/ლ).

ანლლაზ (ზს.)/**ანლლაზ** (ლნტ.)/**ანლლეზ** (ლშხ.) < ქართ. ა-მალლ-ებ-ა „ქრისტიანუ-ლი დღესასწაული (აღდგომის მეორმოცე დღეს)“, მ/ნ.

ბარბლშ (ბზ., ლნტ.)/**ბარბულშ/ბარბოლ** (ბქ.)/**ბარბლაშ** (ლშხ., ჩოლ.) „ბარბა-ლობა ზედმინ. _ **ბარბალე-ის-ა**)“ < ქართ. წმ. ბარბარე (< ბერძ. *Βαρβάρα*) (შდრ. ბქ. *საკ. სახელი ბარბალა*)...

ნამპრობ (ზს., ლშხ.), შდრ. ზს., ლშხ. **ლამპრობ** „რელიგიური დღესასწაული“ < ქართ. ლამპრ-ობ-ა.

სამთელ ლშხ.) < ქართ. სანთელ-ი (შდრ. ზს. ლშხ. **ლეთტურე**, ლნტ. **ლეთტურე**).

სანება (ჩოლ.) < ქართ. სამება.

ტანტაროზ (ლშხ.) „ეშმაკი, კუდიანი“ < ქართ. ტარტაროზ-ი „ვოჯოხეთი“ (< ბერძ. *Tártaros* „შავეთი“) 1. „ეშმაკი, მაცდური, ავი სული“, 2. „ვოჯოხეთი“ (საბა), რ/ნ.

უსურმან (ზს.)/**უსურმან** (ლშხ.)¹ „ურჯულო“ < ქართ. მუსულმან-ი „ისლამის მი-მდევარი, – მაჰმადიანი“ (ლ/რ).

¹ გადატ. გაუტანელი, დაუნდობელი, ურჯულო.

ჭიმკარობ (ლნტ.)/**ჭიმკაობ**/**ჭიმკარობ** (ჩოლ.), შდრ. ლნტ. **ჭინკარობ** „ჭინკების მოსვლასთან დაკავშირებული დღესასწაული; ჭინკობის თვე“ < ქართ. ჭინკ-ობ-ა...

ი) **ბგერის ჩართვა (ინლაუტში):**

გომინჯ (ლშხ.), ბზ., ლნტ. **გომიჯ**, ბზ., ლნტ., ჩოლ. **გომეჯ** 1. „სეფისკვერი“, 2. „მრგვალი პური, კვერი“ < ქართ. (ლენხ., რაჭ., აჭ.) გომიჯ-ი „უსაფუვრო და უმარილო მრგვალი პური, ნალვერდალში გამოცხვარი“. სვანურშიც და მეგრულშიც ინლაუტში სონორი ჩაერთო, რაც არცთუ ისე იშვიათი მოვლენაა ნასესხებ სიტყვებში.

კ) **ხმოვანთა შემართვა და მისი სახეები ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკურ ერთეულებში:**

ხმოვანთა შემართვა-დამართვა, როგორც ცნობილია, ენების (**resp.** დიალექტების) მიხედვით განსხვავებულია. იმის მიხედვით, თუ როგორი სანარმოთქმო მოძრაობა აქვთ სახმო სიმებს ამა თუ იმ ბგერის შემართვისას (დასაწყისში) ან დამართვისას (ბოლოში), განასხვავებენ შემართვისა და დამართვის რამდენიმე სახეს, კერძოდ: 1. ფშვინვიერ, 2. ძლიერ და 3. რბილ შემართვა-დამართვას (ზივერსი 1901:151-152; ახვლედიანი 1949:104-105). ე. ზივერსი ხმოვანთა წარმომქმნელი სამი ძირითადი ფაქტორიდან (როგორებიცაა: ექსპირატორული ჰაერნაკადი, სახმო სიმების მდგომარეობა გარკვეული ტონისათვის და ზესადგამი მილის მოწყობა გარკვეული რეზონანსისათვის) შემართვისა და დამართვის ძირითად ფაქტორად სახმო სიმების მდგომარეობას ასახელებს (ზივერსი 1901:151-152), რაც შემდგომ სხვა ავტორების მიერაც იქნა გაზიარებული (ო. ესპერსენი, გ. პანკონჩელი-კალცია, ე. ფროშელსი, ი. სიკორსკი). გ. ახვლედიანის განმარტებით, ფშვინვიერია ბგერის შემართვა-დამართვა, თუ ამ ბგერის შემართვა-დამართვისას სახმო სიმები საფშვინვიო მდგომარეობაშია და ჰაერნაკადის მეტ-ნაკლები რაოდენობა გაივლის სიმებში გასაგონრად“ (ახვლედიანი 1949:104-105).

ზემოთ აღნიშნულ შემართვისა და დამართვის რამდენიმე სახეთაგან „უფრო გავრცელებული და თავისებურია ხმოვნის შემართვის ფშვინვიერი სახეობა“ (ჟლენტი 1949:119), ხოლო ფშვინვიერშემართვიანი ხმოვნები ქართველურ ენათაგან დამახასიათებელია საკუთრივ ქართულისათვის, ჭანურისა და სვანურის ზოგიერთი დიალექტისათვის (ჟლენტი 1949:120-126). როგორც გ. ახვლედიანი შენიშნავს, ფშვინვიერშემართვიანი ხმოვნები დღევანდელ სალიტერატურო ქართულს ნაკლებ ახასიათებს. ასეთ ხმოვნებს ვხვდებით, ძირითადად, შორისდებულებში და სხვა ენებიდან ნასესხებ სიტყვებში. რაც შეეხება ძველ ქართულს, მას ფშვინვიერშემართვიანი ხმოვნები უფრო მეტად ახასიათებდა (ახვლედიანი 1949:105). სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ხმოვანთა ფშვინვიერი შემართვა ახასიათებს ბალსზემოურ და ბალსქვემოურ დიალექტებს, ხოლო ლაშხურ და ლენტეხურ დიალექტებს თითქმის სულ არ ახასიათებს. ზემოსვანურის ხმოვანთა ფშვინვიერ შემართვას ქვემოსვანურში შესატყვისად იოტირებული და ვინრო ხმოვნები მოუდის (ჟლენტი 1949:123-125). ამასთანავე, ო'ს წინ, უმრავლეს შემთხვევაში, ჟ თანხმოვანი ვითარდება (იქვე: 125).

ჩვენი აზრით, ხმოვანთა ფშვინვიერი შემართვა ქართველურ ენათაგან ყველაზე მეტად სვანურისთვის არის დამახასიათებელი, რასაც ადასტურებს ასეთ სიტყვათა სიმრავლე ზემოსვანურ დიალექტებში. მას ადგილი აქვს როგორც სხვა ენებიდან ნა-სესხებ, ასევე საკუთრივ სვანურ სიტყვებშიც, თუმცა ამჯერად ჩვენი ყურადღება გა-მახვილდა ქართულ-მეგრულიდან შემოსულ ისეთ სიტყვებზე, რომელთაც ახასია-თებთ ხმოვანთა ფშვინვიერი და მაგარი შემართვა.

სხვაობა მაგარ და ფშვინვიერ (რბილ) შემართვას შორის, მკვლევართა აზრით, დიდია (ქალღანი 1955:186). მაგარი შემართვისას სახმო სიმების დაჭიმულობის გამო მაღალ ტონს ვიღებთ, ფშვინვიერი შემართვისას კი „სახმო სიმები ხმოვნებს წარ-მოთქვამენ უმნიშვნელო დაჭიმულობით“ (ჟღენტი 1949:127).

ფშვინვიერ შემართვას მიიჩნევენ ამა თუ იმ ენის ადრეულ ვითარებად, ხოლო მის მოხსნას ან გაუჩინარებას კი მეორეულ მოვლენად.

გარდა ამისა, მეტად საინტერესო სურათს იძლევა სვანურში ისეთი შემთხვევები, როდესაც **ო** და **უ** ხმოვნების წინ ბილაბიალური **ჟ** თანხმოვანი ვითარდება, ხოლო **ჟ**-ს წინ კი **ღ** თანხმოვანი. ეს უკანასკნელი ყველაზე ნაკლებად არის გაგრცელებული.

როგორც უკვე ითქვა, ზოგჯერ სხვა ენებიდან ნასესხებ სიტყვებს სვანურში თავ-ში უჩნდებათ ფშვინვიერი შემართვა ან იოტაცია. მაგ.:

ჰამენ (ბქ.)/**ჰამენი** (ლშხ.)/**ჰამენ** (ჩოლ.), შდრ. ბზ., ლშხ., ჩოლ. **ამენ**, ბქ. **ამენ/ამინ**, ლნტ. **ამენ!** < ძვ. ქართ. **ამენ**, ახ. ქართ. **ამინ** (< ბერძ. **amēn** < ძვ. ებრ., შდრ. შდრ. ლათ. **amen**) „ჭეშმარიტად, ნამდვილად“, შდრ. ასევე **ზან**. (მეგრ.) **ჰამენ-ი**.

ჰალ (ზს.)/**ჰალჟ** (ბზ.) „ბოროტი სული, ალქაჯი“ < ქართ. **ალ-ი** „ზღაპრული მავნე არსება ლამაზი ქალის სახით“...

ზოგჯერ კი **ო**’ს წინ **ჟ** თანხმოვანი ვითარდება შემდეგ ნასესხებ სიტყვებში:

ჟოლარ (ლშხ.) < ქართ. **ოლარ-ი** „მღვდლის სამოსლის ნაწილი, – ყელზე ჩამოსა-ცმელი გრძელი და ვიწრო, ოქრომკედით ნაქარგი ქსოვილი“ < ბერძ. **Orarion**.

ჟორმოც (ბქ., ლნტ.), შდრ. ლშხ., ჩოლ. **ორმოც** < ქართ. **ორ-მოც-ი** „მიცვალებუ-ლის სულის მოსახსენებელი დღე“¹ (შდრ. ბქ. **კონჩხწრ**).

ჟოხთრის (ბზ., ქს.)/**ჟოხდრის** (ბზ., ქს.), შდრ. ბქ. **ოხთრის** „სახსნილო (ყველისა, ხორცისა)“ < ქართ. (აჭარ.) **უ-ხდ-ურ-ი** „რძე და რძის პროდუქტები“, (ხევს., მოხ.) **უ-ჭდ-ურ-ი** „ერბო, ყველი“. ჩვენი ვარაუდით, იგივეა, რაც **მო-უ-ხდ-ელ-ი**. სვანური ფორმა სიტყვასიტყვით იქნება **უ-ხდ-ურ-ის-{-ა}**, ე. ი. **მო-უ-ხდ-ელ-ის-{-ა}**. როგორც ჩანს, სემანტიკურ გადაწვევასთან გვაქვს საქმე...

¹ 1) მეორმოცე დღეს ადამიანის გარდაცვალებიდან მისი სული წარდგება პირად სამსჯავროზე. ამ დღეს წყდება, თუ სად იქნება მისი სული საყოველთაო აღდგომამდე. ამ პერიოდში მიცვალებუ-ლის ახლობლებმა განსაკუთრებულად უნდა ილოცონ მისთვის, გადაუხადონ პანაშვიდი, შეუკვე-თონ წირვა მის სახელზე, გასცენ მონყალები; 2) მეორმოცე დღეს ადამიანის დაბადებიდან ჩვილი პირველად მიიყვანება ტაძარში დედასთან ერთად, სადაც მღვდელი მათთვის კითხულობს სპეცი-ალურ ლოცვას. დედისათვის იკითხება განწმენდის ლოცვა, რომლის შემდეგ მას შეუძლია, მიი-ლოს წმინდა ზიარება, ხოლო ამის შემდეგ შეუძლიათ, ბავშვი მონათლონ.

ზოგჯერ კი უ'ს ნინ უ თანხმოვანი ვითარდება შემდეგ რელიგიურ ნასესხებ ლექსებში:

ურწყულ (ბქ.), შდრ. ზს., ლნტ. **ურწყულ/ურწყულ**, ჩოლ. **ურწყულ** „უნმინდური, ბინძური“ < ძვ. ქართ. უ-რწყ-ო „ნმინდა, წყალშეურეველი“, „ფარული“, უ-რწყ-ულ-ი „წყლო“ (შდრ. ბზ., ლშხ., ჩოლ. **ჟიდრობა**, უშგ. **ჟიშდა**).

ურჯულ (ბქ.), შდრ. ბზ., ჩოლ. **ურჯულ** < ქართ. უ-რჯულ-ო „უღმერთო, ურწმუნო“ (შდრ. უშგ. **ღერთურ**).

უნმინდურ (ზს.), შდრ. ზს., ქს. **უნმინდურ** < ქართ. უ-ნმინდ-ურ-ი „ბინძური, უსუფთაო, ჭუჭყიანი...“ (შდრ. ბზ., ლშხ. **ჟიდრობა**, ბქ. **შელი**)¹...

ლ) **ბგერის დაკარგვა ანლაუტში:**

უსურმზნ (ზს.)/**უსურმან** (ლშხ.) „ურჯულო“, გადატ. „გაუტანელი, დაუნდობელი, ურჯულო“ < ქართ. მუსულმან-ი „ისლამის მიმდევარი, – მაჰმადიანი“...

მ) **ბგერის დაკარგვა ინლაუტში:**

აზმა (ლშხ., ჩოლ., უშგ.) < ქართ. აიაზმა (< ბერძ. **αϊασιμος** „კურთხევა“) „ნმინდა, ნაკურთხი (წყალი)“, შდრ. ზს., ლშხ., ჩოლ. **ღპრისდე**, ბქ., ლნტ., ჩოლ. **ღპრისტე** {ლიც/ნიც} „ნაკურთხი წყალი“.

გგრცჳმ (ზს., ლნტ.)/**გარცჳმ** (ბქ., ლნტ.)/**გარცემ** (ლშხ.) „ხატზე გადაცემა, ხატზე დაფიცება“ < ძვ. ქართ. გარ-და-ც-ემ-ა „გადადინება, თავს გადასვლა, ავსება; ზემო-გარდაცემა“, ახ. ქართ. გა-და-ც-ემ-ა „ხელიდან ხელში მიცემა; შეტყობინება, ცნობება...“

კანდა (ბქ.), შდრ. ლნტ. **კალანდა** < ქართ. (გურ.) კალანდა „ახალი წელი“ (< ლათ. **calendae** „თვის პირველი დღეები“) „ახალი წელი“ (შდრ. ბზ., ლშხ., ჩოლ. **ზომხა/ზომხაჲ**)

საკურთხეულ (ბზ.) < ქართ. საკურთხეველ-ი (შდრ. უშგ. **ლაყჟუარ** „საზვარაკო {ადგილი}“/**ყჟიჟა ლაჳდა არგი** „ზვარაკი{ს} მოსატანი ადგილი“).

საცეცხური (ლნტ.) < ქართ. საცეცხლურ-ი „საკმევლის დასაკმევი ჭურჭელი, სასაკმევლე“.

სეფსკ(ჟ)ერ (ზს., ქს.)/**სეფისკერ** (ბქ.) 1. „სეფისკვერი“, 2. **პოტ.** „კიდობანა, ჩვეულებრივი ჭანჭყატა“ < ქართ. სეფისკვერ-ი „დიდებულთ კვერი“ (საბა).

ფერცულობ (ბზ., ქს.)/**ფერცლობ** (ბზ.)/**ფერცლზბ/ფერცლაბ** (ბქ.)/**ფერცულობ** (ქს.)/**ფზრცლობ/ფზრცულობ** (უშგ.) „რელიგიური დღესასწაული; ცხენებისათვის განკუთვნილი დღეობა“ < ძვ. ქართ. ფერ-ის-ცვალ-ებ-ა, შდრ., ასევე, იმ., გურ. ფერ-ცვალ-ებ-ა და მეგრ. **ფერცვალობა/ფერცველობა/ფერცელობა**.

ჯარ (ჩოლ.), შდრ. ზს., ლნტ. **ჯჟარ**, ლშხ., ჩოლ. **ჯჟარ** < ქართ. ჯვარ-ი „ქრისტიანული კულტის სიმბოლო...“ (შდრ. ბზ. **სტარ ნ**, ბქ. **სტარინ**, ლშხ. **სტარუნ**, ლნტ. **უსტარუნ**, **უსტარუნ** „ჯვარი; პირჯვარი“)...

¹ მასალა ამოღებულია ჩვენი მონოგრაფიიდან – „სვანური ენის სტრუქტურის საკითხები“, თბილისი, 2016, გვ. 345-354.

ნ) ბგერის დაკარგვა აუსლაუტში:

სამრჷჷ (ზს., ლნტ.)/სამრჷჷ (ბქ.) < *სამრეჷჷ < *სამრეჷჷ < ქართ. სა-მრეჷ-ლ-ო „კომკი, რომელშიაც ეკლესიის ზარები ჰკიდია“ (მდრ. ბზ. ლაზნგლჷჷ, ბქ. ლაზნგლჷჷ-ლაგჷჷ, ჩოლ. ზანგლაგ).

შონდო (ლშხ., ჩოლ.) „საგალობელი მიცვალებულის პატივსაცემად, შენდობის სიმღერა“ < ქართ. შე-ნდ-ო-ბ-ა 1. „ჩადენილი ცოდვების (დანაშაულის) პატიება; შეცოდება, შეწყნარება, შებრალება; შეწყალება“, 2. რელიგ. „მიცვალებულის სულის საოხი, შესაწყალებელი სიტყვა (სადღეგრძელო), – შესანდობარი“.

წირ (ზს., ქს.), მდრ. ბზ., ლშხ. წირჷ < ძვ. ქართ. წირ-ვ-ა „მთავარი ქრისტიანული მღვდელმსახურება“.

ჷჷნტი (ბზ., ლშხ., ჩოლ.)/ჷჷნტი (ლნტ.) „კორკოტი“ < ქართ. (ლერხ., რაჷ.) ჷანტი-ლა „წანდილი, კორკოტი“...

ო) მეტათეზისი:

როგორც ცნობილია, ყველაზე უფრო ხშირად მეტათეზისი მოსდის ჷ ბგერას, თუმცა სვანურში დასტურდება სხვა ბგერათა გადასმის შემთხვევებიც (საღლიანი 2023:169). მაგ.:

ჷნგ(ჷ)ლჷჷ (ბზ., ლნტ.)/ჷნგლჷჷ (ბქ.)/ჷნგჷლჷჷ (ლნტ.)/ანგჷლჷჷ (ჩოლ.), მდრ. ბზ., ლნტ. ჷნგლჷჷ, ბქ., ლშხ. ანგლჷჷ, ლნტ. ჷნგლჷჷ < ძვ. ქართ. ანგლჷჷ-ი (< ბერძ. ἄγγελος „შიკრიკი, მაცნე; მოციქული, მოამბე ანუ მათჷყებელი“ 1. „უსხეულო არსება, რომელიც ღვთის მოციქულად არის წარმოდგენილი“, 2. გადატ. „სიკეთის, სილამაზის, სიმშვიდის, სინაზის განსახიერება“.

თჷრინგ ჷელ (ბზ.)/თჷრგლჷჷერ (ზს.)/თჷრი[ნ]გ ჷელ/თჷრინძელ (ლშხ.)/თჷრიგ-ჷელ/თჷრიგლჷჷერ (ლნტ.)/თჷრიგ ჷელ (ჩოლ.) < ძვ. ქართ. მ-თავ-არ-ანგლჷჷ-ი „უფროსი, მთავარი ანგლჷჷ-ი“.

მჷდლიჷჷ (ზს.), მდრ. ზს. მჷდლიჷჷ, ლნტ. მადლიჷჷ, ლშხ. მადლიან < ქართ. მადლი-ი „მადლის მქონე“ (მდრ. ბზ. ყერჷჷ).

საკმჷლჷ/საკმჷლჷ (ბზ.), მდრ. ბზ. საკმჷლჷ, ბქ., ლნტ. სჷკმჷლჷ, ლშხ. საკმჷლჷ-ელ/საკმჷლჷ < ქართ. სა-კმ-ე-ვ-ელი „საკმელი, გუნდრუკი“ (მდრ. ბზ., ლშხ., ჩოლ. ნატჷ-სუნ, ბქ., ლნტ. ნატჷსუნ).

ჷჷრილ (ბქ.)/ჷჷრულ (ლშხ.)/ჷჷრულ{ი} (უშგ.), მდრ. ბზ. რჷჷრილ, ბქ., ლშხ. რჷჷრულ „რწმენა, რელიგია“ < ქართ. რჷჷრულ-ი „ესა თუ ის რელიგიური მოძღვრება, – კულტი, სარწმუნოება, სჯული...“ (მდრ. ზს., ლშხ. ჷილ, ქს. ჷილაჷ).

ხჷჷლმი (ბზ.)/ხჷჷლმი (ბქ.) „ხველებისა და ყელის დაავადების დროს სალოცავი ღმერთი“ < ქართ. (ლერხ.) ხვამლ-ი „ხვამლის ეკლესია ლერხუმში, ხვამლის სალოცავი“.

ხჷჷლმო (ბზ.) „ყელის ტკივილისა და ხველების სანინალმდგომ დღეობა“ < ქართ. (ლერხ.) ხვამლ-ო-ბ-ა „სახალხო რელიგიური დღესასწაული, რომელიც იმართება 19 ივნისს ლერხუმში, ხვამლის მთაზე“...

სვანურ დიდძალ საანალიზო ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკაზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ აღნიშნულმა ლექსიკამ სვანურის ფონემატური სტრუქტურის შესატყვისი სათანადო ფონეტიკური ცვლილებანი განიცადა. სვანურ ნასესხებ რელიგიურ ლექსიკაში ყველაზე მეტად ხელშესახები, რაგვარობის მიხედვით, აღმოჩნდა: **გამჟღერების, გამკვეთების, გაფშინვიერების, ასიმილაციის, აფრიკატიზაცია-დეზაფრიკატიზაციის** და ა. შ. პროცესები. საკმაოდ ხშირია თანხმოვანთა (განსაკუთრებით *ლ, მ, ნ, რ* სონორების) და ხმოვანთა მონაცვლეობა, ბგერის ჩართვა-დაკარგვის შემთხვევები, მეტათეზისი და სხვ. ცხადია, ერთი ენიდან მეორეში შეთვისებისას სიტყვის ბგერითი შემადგენლობის ცვლილებებს მრავალი ფაქტორი განაპირობებს, რომელთაგანაც ერთ-ერთი უშუამავალი ენის ფაქტორია. გარდა ამისა, მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ისიც, თუ რა გზით მოხდა ამა თუ იმ სიტყვის შეთვისება და შეთვისების შემდგომ ადაპტაციის რა საფეხურები გაიარა.

ლიტერატურა

- ახვლედიანი 1949:** გ. ახვლედიანი, *ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები*, თბილისი.
- გაზდელიანი 1988:** ე. გაზდელიანი, *ზოგი სვანური რელიგიური ტერმინის წარმომავლობისათვის, ეტიმოლოგიური ძიებანი*, თბილისი.
- საღლიანი 2005:** მ. საღლიანი, *ნასესხობანი სვანურ ენაში, საკანდიდატო დისერტაცია*, თბილისი.
- საღლიანი 2023:** მ. საღლიანი, *მარხვასა და ზიარებასთან დაკავშირებული რელიგიური და ხალხური ასპექტების შესწავლისათვის სვანურში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, LI*, თბილისი.
- კლითაგკუთ 1964:** Г. А. Климов, *Этимологический словарь картвельских языков*, Москва.
- კლიმოვი, ხალილოვი 2003:** Г. А. Климов, М. Ш. Халипов, *Словарь кавказских языков* (Сопоставление основной лексики), Москва.
- ფენრიხი, სარჯველაძე 2000:** ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე, *ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*, თბილისი.
- ჩიქობავა 1938:** არნ. ჩიქობავა, *ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი*, თბილისი.
- ჩუხუა 2000-2003:** მ. ჩუხუა, *ქართველურ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი*, თბილისი.
- ჭარაია 1918:** პ. ჭარაია, *ქართულ-მეგრული და მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი*, ხელნაწერი, ტფილისი.
- ჭუმბურიძე 1987:** ზ. ჭუმბურიძე, *დედაენა ქართული*, თბილისი.
- ჟღენტი 1949:** ს. ჟღენტი, *სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები*, თბილისი.